

О.Д. Огнева

ДЖУЗЕППЕ ТУЧЧІ – ІТАЛІЙСЬКИЙ КОРЕСПОНДЕНТ ФЕДОРА ЩЕРБАТСЬКОГО

ДЖУЗЕППЕ Туччі (1894–1984) – визнаний світовий авторитет у галузі історії, релігії, культури та мистецтва Індії, Тибету, Ірану. Історик, археолог, релігієзнавець, мандрівник, неперевершений знавець буддійського корпусу текстів, тибетського канонічного мистецтва, який перший з видатних мандрівників і сходознавців ХІХ – 1-ї половини ХХ століття побував у Лхасі – столиці Тибету – нездійсненій мрії Миколи Пржевальського, Петра Козлова, Миколи та Юрія Реріхів і багатьох інших. Дж. Туччі був також першим з європейських археологів, який отримав персональний дозвіл від тибетців на проведення розкопок, оскільки тибетська влада вважала його буддистом і тому була переконана, що його діяльність не завдасть шкоди. Джузеппе Туччі разом із Х'юго Річардсоном можна вважати останніми європейськими тибетологами, які побували у Лхасі до створення Тибетського Автономного Району (ТАР, Китай) та закриття його для іноземців [Мальгін 2004, ІІ].

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. з'явилися переклади творів великого італійського сходознавця російською мовою [Туччі 1996, 526–549; Туччі 2004; Туччі 2005]. Ці видання супроводжуються вступними статтями, автори яких розповідають про його творчий шлях і сходознавчі досягнення [Мальгін 2004, 5–14; Монтлевич 2005, 7–12]. Але оскільки коло зацікавлень та досліджень вченого лежить переважно за межами традиційного українського сходознавства, то переклади українською мовою його наукових праць поки що відсутні.

Народився Джузеппе Туччі у Мачерате (Італія) 5 червня 1894 року. Досить рано малий хлопець виявив зацікавленість Сходом і східними мовами, зокрема вже у 13 років почав вивчати санскрит та іврит, а трошки пізніше й перську мову. Це й не дивно: про східні шляхи знаменитого венеціанця Марко Поло мріяло не одне по-

коління італійських підлітків. До того ж в Італії високо цінувалася місіонерська діяльність монахів-католиків на Далекому Сході, зокрема знаменитих Маттео Річчі та Джузеппе Кастільйоне в Пекіні і капуцинів у Центральній Азії – у Лхасі.

Захоплення Сходом приводить майбутнього мандрівника і дослідника на філологічний факультет Римського університету, де він вивчає санскрит та китайську мову, що теж не викликає подиву, враховуючи тодішню як наукову, так і політичну ситуацію. Поступово, за власним визначенням, Туччі входить до “лабіринту орієнталізму”, де “філософська тонкість Індії та Китаю, логічні побудови деяких систем привертали” його як “маніфестації світу, що здавався на перший погляд вельми далеким” від європейського [Мальгін 2004, 5].

Саме наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття Схід не сховався за шпальт преси, і не лише внаслідок бурхливих політичних подій на Далекому Сході (боксерське повстання; російська-японська війна; розподіл Китаю на сфери впливу між європейськими країнами, серед них Італія також), а й тому, що були зроблені і великі географічні відкриття, і знахідки визначних пам'яток культури народів Середньої та Східної Азії. 1899 року в Римі відбувається ХІІ Міжнародний конгрес орієталістів, участь у якому брав і Федір Щербатської. Саме цей конгрес став важливим етапом у розвитку світової індології. Доповіді конгресу були присвячені унікальним явищам буддійської культури в оазисах Таріму, серед яких – твори буддійського мистецтва, фрагменти рукописів буддійських текстів на санскриті та тибетською мовою, що посилили увагу науковців до буддизму магаїни. Так, опосередковано, Рим ніби на хвилину об'єднав вже знаного і майбутнього індологів – Щербатського та Туччі.

Через двадцять років після конгресу майбутній археолог і сходознавець Дж. Туччі закінчує університет у Римі і

планує поїздку до Індії. І знову перед тим, у 1910–1911 роках, Ф. Щербатської задля удосконалення знань із буддизму здійснює поїздку до Індії, зокрема до Бомбея та Калькутти. Випадкова зустріч на вулиці російського дослідника з пандитом привела до того, що вчений жив “цілковито в індійській обстановці, в місцевості, де не було жодного європейця, де єдиною розмовною мовою був санскрит, проводячи весь час, з ранку до вечора, у філософських диспутах, з двома перервами на місяць, при молодиків та повні” [Щербатської 1912, 70]. Відбувалося те, що сучасною мовою визначається як занурення у середовище пробування. Ця система освіти мала свої наслідки. У Калькутті пандити присвоїли йому почесне звання тарка-бхушана, чи “окраса логіки”. І Щербатської потім не лише вимагав такої системи освіти від своїх учнів, а й рекомендував її європейським дослідникам-буддологам.

Щодо Дж. Туччі, то по завершенню навчання (1919), перерваного 1-ю світовою війною, сходознавець-початківець починає друкувати свої наукові дослідження, що мають відношення до проблем китайської філософії, індійського матеріалізму, китайського даосизму [Мальгін 2004, 15, прим. 5]. І тільки 1925 року його мета здійснюється. Він вирушає до Індії, де викладає в університеті Шантиникетан у Калькутті італійську та китайську мови. Під час перебування в Індії, через свій активний характер, Туччі познайомився з визначними представниками індійської інтелігенції, серед них – релігійні та політичні діячі Махатма Ганді та Джавахарлал Неру, письменники Мухаммад Ікбал і Рабіндранат Тагор.

Для Джузеппе Туччі жити на Сході означало “вступити у контакт з усіма формами життя”, тобто, так само як і Щербатської, він надавав перевагу активним формам співпраці з носіями відповідної культури. І тому його путівники, щоденники, статті в періодичній пресі вражають “особливою атмосферою взаємної довіри, що в минулому надзвичайно винятково встановлювалася між європейцем та азіатом, атмосферою, якою була пронизана вся його багаторічна діяльність на Сході” [Мальгін 2004, 6–7]. Можна припустити, що, окрім власних переконань, взірцем для наслідування було і життя російського вченого в незвичних

умовах, і його здатність контактувати з носіями культури, і його рекомендації учням та іноземним послідовникам. Туччі, так само як і Щербатської, виявився здатним дискутувати на санскриті про релігійні та філософські проблеми тантри чи то в Індії, чи то в Непалі, аби досягти мети – можливості оглянути численні рукописи, що ретельно охороняються і священиками, і вірянами, і здобути необхідний науковий матеріал [Мальгін 2004, 7].

Під час перебування в Індії відбувається становлення наукових інтересів Дж. Туччі – визначається головний на той час напрямок його досліджень – буддизм, буддійська логіка, буддійська езотерика, – що відповідав загальному контексту буддологічних досліджень. Протягом 1925–1930 рр. він видає низку досліджень, серед яких “Il Buddhismo. Foligno” (1926); “Pre-Dignaga Buddhist texts on logic from Chinese courses” (1929); “On some aspects of the doctrines of Maitreya[natha] and Asanga” (1930) [Мальгін 2004, 7, прим. 7]. Окремі з них друкуються в Індії. Повернувшись до Італії, Туччі викладає на кафедрі китайської мови та літератури в Неапольському університеті, а потім, з 1932-го по 1969 р., працює в alma mater, тобто у Римському університеті, на кафедрі релігії та філософії Індії та Далекого Сходу.

Викладацьку та наукову роботу Джузеппе Туччі вдало поєднував з активною експедиційною діяльністю. Так само, як і у свій час Ф. Щербатського, дослідження буддійської філософії змушують Дж. Туччі звернутися до Тибету з надією відшукати там втрачену назавжди в Індії буддійську спадщину. Протягом 1928–1948 рр. (до остаточного закриття Тибету) італійський дослідник здійснив туди вісім експедицій. Після своєї першої експедиції він пише листа до Федора Щербатського, в якому визначає бажаний йому материковий шлях повернення додому і жалкує, що, стан здоров’я, попри сподівання, навряд чи дозволить їм зустрітися:

“Якби не стан мого здоров’я, я б повернувся до Італії “материковим шляхом”: через Симу – Сатледж, Ладакх, Нубру, Кашигар і далі – туди, де в мене була б можливість зустрітися з Вами. Проте я не впевнений, що зараз я спроможний здійснити таку важку мандрівку” [Мальгін 2004, 8].

У листі обговорюються деякі публікації. На той час дві найвизначніші роботи Ф. Щербатського з проблем дгарми (1923) та нірвани (1927), що торкались найкардинальніших проблем буддійської філософії, вже були опубліковані англійською мовою. Вони відразу ж опинилися в зоні уваги західноєвропейських дослідників, у тому числі й Туччі, сприяючи, таким чином, подальшій активізації буддологічних досліджень. До того ж Туччі, так само як і Щербатського, цікавлять проблеми буддійської логіки, але він у своїй роботі спирається на китайські джерела, про що свідчить вже згадана робота 1929 року – “Pre-Dignaga Buddhist Texts on Logic from Chinese Sources” [Tucci 1929]. Це той самий рік, коли Ф. Щербатський видає разом з Є. Оберміллером, своїм учнем, дослідження “Абгісамая-аламкара-праджняпараміта-упадеша-шастри” (Abhisamayālaṅkāra-prāṅgyāparmitā-upadeśa-śāstra) [Abhisamayālaṅkāra-prāṅgyāparmitā-upadeśa-śāstra 1929]. Їхня спільна праця складалася зі вступу, перекладу, видання тибетського та санскритського текстів з коментарями. Вона поклала початок дослідженню літератури з праджняпараміти, водночас продовживши попередні студії [Щербатской 1907, 115–117]. Продовженням зазначеної тематики можна вважати також згадану вище працю Дж. Туччі “On some aspects of the doctrines of Maitreya[natha] and Asanga”, що побачила світ на рік пізніше [Tucci 1930].

Протягом 1930–1932 рр. Федір Щербатський видає двотомне дослідження з буддійської логіки, “викладаючи вичерпно вчення школи Дігнагі разом із критичним і порівняльним оглядом усіх найважливіших шкіл індійської філософії” [Семичов 1988, 33]. Тому не випадково, що, окрім рецензій Л. де ла Валле Пуссена, С.А.Ф. Рис Девідс, Поля Пеллію, з’являється і рецензія Дж. Туччі [Tucci 1933, 967–971]. Користуючись визначенням останнього, між двома дослідниками, розділеними часом (різниця у віці складала 28 років), простором, різним походженням (один італієць, інший росіянин), кордонами, виникло особливе почуття – почуття дружби, що “*випливає із спільності світогляду і на санскриті зветься саухрід’я, тобто гармонійна відповідність двох духів, що містять у собі значно більше, ніж звичайна дружба*

між людьми, які мають спільні інтереси (мітра) чи шукають взаємної допомоги (бандху)” [Туччі 2004, 84–85].

Своїми мандрівками до Тибетського нагір’я та низкою написаних і опублікованих праць Джузеппе Туччі поклав початок країнознавчому дослідженню Тибету, одним із перших подавши цілісну картину життя цього регіону [Мальгин 2004, 8]. Як стверджує сам Туччі, йому вдалося пройти 18 000 км пішки в одній із найпринадливіших країн світу, де людина, переможена безмежним простором та німою тишею, повсюди уявляє і припускає присутність невидимих божественних сил. Під час експедиції до Тибету 1948 року дослідник проводить майже два місяці у Лхасі та її околицях. На традиційних тибетських човнах з ячачої шкіри річкою Кічу він спускається до Цанпо (Брахмапутри) і далі до монастиря Сам’є, звідки вже сушею дістається до долини Ярлунга. Він був першим з європейців, хто визначив і описав гробниці тибетських царів [Мальгин 2004, 10].

А ще раніше, під час експедицій 1930-х років, зокрема 1935 р., Дж. Туччі досліджував Західний Тибет і околиці гори Кайлас та озера Манасаровар, фортеці і храми, де у свій час, після багатьох років забуття, розпочалося відновлення буддизму [Туччі 2004]. Йдеться про Гуге, історико-культурну область Тибету, з її основними центрами Толінг та Цапаранг тощо. Мандрівник сподівався, що завдяки здобутим ним матеріалам науковці отримають відомості про деякі пам’ятники у горах Гімалаїв, які зберегли фрески XI ст., що відтворюють традиції Південної Індії. Свою роботу вчений визначає не лише як дослідження минулого, відкриття цивілізацій, що зникли, реконструкцію давніх справ, “а й також, а може й перш за все, як документи культур, що перебувають у процесі змін чи зникнення” [Туччі 2004, 21].

Наприкінці ХХ століття нове покоління дослідників проходить Західним Тибетом маршрутами Дж. Туччі. На початку 1990-х років вперше цей регіон заново відкривають китайські науковці, публікуючи при цьому якщо не всі досліджені комплекси відразу, то, у всякому разі, окремі зображення з них [Дунгкар... 1998; Сіцзан... 2002]. Окрім того, китайський уряд виділив навіть кошти на реставрацію Толінга.

Що стосується європейської традиції, то у 1989 році Д. Клімбург-Салтер здійснила мандрівку Західними Гімалаями в пам'ять про експедицію Дж. Туччі [Klimburg-Salter 1989, 145–171; Klimburg-Salter 2001, 323–348]. В середині 1990-х років у Толінзі, Дункарі та Піанзі побував Томас Д. Пріцкер, який також опублікував свої розвідки [Pritzker 1998, 206–207].

Частина наукових результатів, отриманих Джузеппе Туччі під час експедицій, вилилася у семитомне видання, відоме під назвою “Indo-Tibetica” (1932–1941), подальший друк якого був перерваний 2-ю світовою війною і так і не відновлений у наступні роки. Після експедиції 1948 року і розкопок у долині Ярлунг з'являються нові видання, серед яких “Tibetan Painted Scrolls” [Tucci 1949] у трьох томах, “The Tombs of the Tibetan Kings” [Tucci 1950], “Tibet” [Tucci 1970], “Die Religionen Tibets” [Tucci 1970a], “Deb t'er dmar po”, або “Червоні Аннали” [Tucci 1971], – тибетська хроніка з частковим перекладом окремих глав. З-поміж видань дослідника слід виділити унікальну і неперевершену ще й досі працю “Теорія та практика мандал” [Tucci 1949a].

Археологічна діяльність Дж. Туччі продовжується до початку 1960-х рр. Мандрівник і археолог досліджує Непал, організувавши шість експедицій у період з 1929 року і до 1954-го. З 1955–1956 рр. він змінює напрямок своїх археологічних експедицій і розпочинає дослідження на півночі Пакистану (долина ріки Сват), припустивши тотожність Свату давній Уддіяні – батьківщині Падмасамбгани (VIII ст.), буддійського проповідника у Тибеті. Через Сват проходили війська Олександра Македонського, а в середні віки – це місце паломництва тибетських буддистів. Туччі досліджує також провінції Афганістану та Ірану, проводить реставраційні роботи унікальних пам'яток мистецтва, організовує там музейну справу [Мальгін 2004, 9–13; Монтлевич 2005, 8].

Потреба в інституті, пристосованому до практичних потреб і наукових завдань, природний дар організатора, а також вміння спілкуватися привели до того, що у 1933 році Джузеппе Туччі разом із Джованні Джентіле створили у Римі Інститут Середнього та Далекого Сходу (IsMEO), який

з 1996 року відомий як Італійський інститут Африки та Сходу (IsIAO) [Мальгін 2004, 9–13; Монтлевич 2005, 8], де до 1944 року президентом був Дж. Джентіле, віце-президентом – Дж. Туччі, який з 1947-го по 1978 р. був президентом, а потім вже почесним президентом. У цьому інституті зберігається науковий архів матеріалів, документів, фотографій усіх азійських експедицій вченого, а 1959 року до інституту надходить його особисте зібрання (понад 20 000 томів) [Мальгін 2004, 10].

Неоціненні матеріали, що збиралися протягом багатьох років у численних експедиціях, вимагали не лише обробки, а й введення їх до наукового обігу. З цієї метою Туччі організовує наукові видання, серед яких “Asiatica” (1935–1943), “East and West” (1950–1984). Окрім того, він заснував орієнталістичні серії: “Serie Orientale Roma” (з 1950 р.); з 1962 року – “Звіти та мемуари” Центру досліджень і археологічних розкопок при IsMEO; 1969-го – “Реставрація” Центру з реставрації при IsMEO (Міланський інститут Далекого Сходу). За сприяння неперевершеного мандрівника 1950 року побачили світ перші томи серії “Il Nuovo Ramusio”, що була заснована на честь Джованні Баттісти Рамузіо, географа та історика доби Відродження, і присвячувалась італійським мандрівникам до Азії [Мальгін 2004, 11–12, 15; Монтлевич 2005, 9]. Особливо слід відзначити томи, присвячені італійським монахам орденів капуцинів та єзуїтів [Petech 1950–1954]. Видавнича діяльність видатного італійського вченого-сходознавця мала продовження в енциклопедіях. Йому належить проект створення “Енциклопедії “Цивілізації Сходу” [Tucci 1956–1962] та “Енциклопедії світового мистецтва”.

Найважливішою серед усіх нагород для Дж. Туччі була Міжнародна премія імені Джавахарлала Неру “За розвиток взаєморозуміння між народами”, яку він отримав 1976 року [Мальгін 2004, 13–14; Монтлевич 2005, 9] і яку єдину згідно з його волею мали згадати у некрологах. Після автомобільної катастрофи в Афганістані вчений був прикований до ліжка. Він пішов із життя 5 квітня 1984 року, не доживши кількох місяців до свого дев'яносторіччя.

Вічна любов майстра – Тибет, про який він 1963 року писав: “Тибет протягом

багатьох років був найбільшою пристрастю мого життя і лишається нею й досі. Пристрасть ця не слабне, а стає все сильнішою в міру того, як все складніше стає її задовольнити” [Малыгин 2004, 13].

У жовтні 2006 року частково маршрутом Дж. Туччі пройшов українець Віталій Оплачко, правда у складі туристичної групи. Проте він провів дуже вдалу фотофік-

сацію, що, на жаль, відбила теперішній доволі сумний стан унікальних розписів, залишених безіменними майстрами далекого минулого [Огнєва 2007, 190–192]. Окрім цього, В. Оплачку вдалося сфотографувати написи тибетською мовою, котрі збереглися як у скоропису, так і повною графікою, що надзвичайно важливо, враховуючи час їхнього створення.

ЛІТЕРАТУРА

- Малыгин А.А. Джузеппе Туччи // *Туччи Джузеппе. Святые и разбойники неизведанного Тибета* / Перевод с итальянского, вступительная статья и комментарии А.А. Малыгина. Санкт-Петербург, 2004.
- Монтлевич В.М. От редактора // *Туччи Джузеппе. Религии Тибета* / Перевод с итальянского языка О.В. Альбедилы / Предисловие и комментарии В.М. Монтлевича. Санкт-Петербург, 2005.
- Огнева Е.Д. Индо-тибетские контакты (VII–XV вв.) в именах учителей, датах, топонимах // *Индия – Тибет: текст и вокруг текста*. Москва, 2004.
- Огнева О.Д. Невеселый підсумок однієї фотовиставки // *Східний світ*, 2007, № 2.
- Семичов В.В., Зелинский А.Н. Академик Фёдор Ипполитович Щербатской / *Щербатской Ф.И. Избранные труды*. Москва, 1988.
- Туччи Джузеппе. Тибетская живопись в свитках / Перевод Е. Огневой / *Гумилёв Лев. Древний Тибет*. Москва, 1996.
- Туччи Джузеппе. *Святые и разбойники неизведанного Тибета* / Перевод с итальянского, вступительная статья и комментарии А.А. Малыгина. Санкт-Петербург, 2004.
- Туччи Джузеппе. *Религии Тибета* / Перевод с итальянского языка О.В. Альбедилы / Предисловие и комментарии В.М. Монтлевича. Санкт-Петербург, 2005.
- Щербатской Ф.И. О приписываемом Майтрейе сочинении *Abhisamayālaṅkāra* // *Известия Императорской Академии Наук*. Серия 6. Санкт-Петербург, 1907. Т. 1, № 5.
- Щербатской Ф.И. Краткий отчёт о поездке в Индию // *Известия Русского комитета для изучения Средней и Восточной Азии*, 1912, № 1.
- Abhisamayālaṅkāra-prāṅgrahita-upadeśa-śāstra. The work of Bodhisattva Maitreya*. Ed., expl. and transl. By Th. Stcherbatsky and Obermiller. (Bibl. Buddh. XXIII, Fasc. I.). Leningrad, 1929. Fasc. I. Introduction, Sanscrit Text and Tibetan Translation.
- Klimburg-Salter D. The 1989 expedition to the Western Himalayas and a retrospective view of the 1933 Tucci expedition // *East and West. IsMEO*, 1990 (Dec.). Vol. 40, № 1–4.
- Klimburg-Salter D. Dung dkar/Phyi dbang, West Tibet, and the influence of the Tangut Buddhist art // *East and West. IsIAO*, 2001 (Dec.). Vol. 51, № 3–4.
- Petech L. *I missionary Italiani nel Tibet e nel Nepal*. (Nuovo Ramusio). 1950–1954. Parte I–VII.
- Pritzker Thomas J. A Preliminary report on early cave paintings of Western Tibet // *Art of Tibet. Selected articles from Orientations 1981–1997*. Hong Kong, 1998.
- Tibet... *Tibet. On the Roof of the World*. Beijing, 1987.
- Tucci G. Pre-Dignaga Buddhist Texts on Logic from Chinese Sources // *Gaekwad Oriental Series*. Baroda, 1929. Vol. 49.
- Tucci G. On some aspects of the doctrines of Maitreya[natha] and Asanga // *Calcutta University Readership Lectures*. Calcutta, 1930.
- Tucci G. Rec. // *Bulletin of the Schools of Oriental Studies*, 1933. Vol. VII, № 4.
- Tucci G. *Tibetan Painted Scrolls*. Roma, 1949. 2 voll. e un portafoglio.
- Tucci G. *Teoria e pratica del Mandala*. Roma, 1949a.
- Tucci G. *The Tombs of the Tibetan Kings*. (Serie Orientale Roma, I). Roma, 1950.
- Tucci G. *Le Civita dell'Oriente*. Roma, 1956–1962. Vol. I–IV.
- Tucci G. *Tibet*. Geneve, 1970.
- Tucci G. Die Religionen Tibets // Tucci G., Heissig W. *Die Religionen Tibets und der Mongolei*. Stuttgart, 1970a.
- Tucci G. *Deb t'er dmar po gsar ma. Tibetan chronicles by bSod names grags pa*. (Serie Orientale Roma, XXIV). Roma, 1971. Vol. I.
- Дунгкар... Дунгкар. Піанг // *Чжунго Сіцзян*, 1998, № 1. (Кит. мова).
- Сіцзан... Сіцзан ішу. Пекін, 2002. (Кит. мова).